

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЧОРНА ЛАРИСА СЕРГІЇВНА

УДК 141.7.(477)

**ПРОБЛЕМА ОНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У
ФІЛОСОФІЇ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА**

**Спеціальність 09.00.05. —
історія філософії**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

Дніпропетровськ — 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г.Шевченка Міністерства освіти і науки України на кафедрі філософії.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ШЕВЧЕНКО Володимир Ісакович, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, завідувач кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
БИЧКО Ада Корніївна, Київський інститут театрального мистецтва імені І.К.Карпенка-Карого, завідувач кафедри суспільних наук;

кандидат філософських наук, доцент
ЖИЖЧЕНКО Валерій Петрович,
Національна гірничо академія України, доцент кафедри філософії.

Провідна установа: Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди Національної Академії Наук України, відділ історії філософії України, м. Київ.

Захист відбудеться “20” квітня 2001р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.051.11 при Дніпропетровському національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 49050, м. Дніпропетровськ, пр-т. Гагаріна, 72, ауд.307.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського національного університету за адресою: 49050, м.Дніпропетровськ, вул.Казакова, 8.

Автореферат розісланий “17” березня 2001р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Філатов А.Б.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження історії філософії України другої половини XVII ст. зумовлена проблемами, які потребують наукового аналізу, уточнень та додаткових розвідок. Серед них однією із провідних являється проблема оновлення українського суспільства. Наявні наукові дослідження цю проблему намагаються вирішити переважно з точки зору соціально-філософських вчень, що вироблені в Англії, Німеччині, Франції, Італії, Росії тощо. Проте суспільствознавчі ідеї, котрі розроблялися в українській філософії XVII ст., ще донедавна не вивчалися. Йдеться про соціально-філософські та філософсько-історичні концепції випускників Києво-Могилянської колегії (академії), в тому числі Л.Барановича, який був професором, а з 1650 року її ректором.

Зважаючи на потреби реформування українського суспільства на початку XXI століття, вивчення досвіду філософського вирішення Л.Барановичем проблем оновлення українського суспільства в другій половині XVII ст. є важливим світоглядно-теоретичним чинником поєднання поривів сучасної людини до свободи і демократії з кращими надбаннями і традиціями культури українського народу, представленими в його історико-філософському досвіді. Утопія, соціальна мрія і віра у всепереможність освіти та добра в Україні виступають в нього як сутнісна орієнтація, невіддільна від культурного та філософського досвіду всього людства.

Можна навіть наполягати на тому, що соціально-філософські ідеї Л.Барановича та інших українських філософів XVII ст. гармонійно вплітаються в контекст сучасних поглядів і звучать як своєрідна передмова до теперішніх вимог формування такої філософії, моралі і політики, котрі є умовами конституювання в Україні цивілізації нового типу.

Актуальність теми дисертації, таким чином, визначається потребами сучасного українського суспільства в історико-філософських концептуальних ідеях, які б гармонійно включалися в контекст теперішніх пошуків методології подолання кризових явищ в Україні; загальним підвищенням уваги до суспільно-державних перетворень в українській історії та ролі в них наукової спадщини визначних особистостей; необхідністю адекватно визначити цінність творів Л.Барановича для історії української філософії в цілому і, зокрема, в галузі соціально-філософського думання; переорієнтацією освіти України на освоєння джерельної бази національної культури, створеної професорами колегій і академій Києва, Чернігова, Львова, Переяслава, Харкова та інших навчальних закладів XVII-XVIII ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана як розділ наукових досліджень з теми “Історія філософії освіти на Лівобережній Україні (XVII — поч. XX ст.)” за держзамовленням Міністерства освіти і науки України (код пріоритетного напрямку : 4- галузева; код рівня затвердження програми: МВ; код категорії теми: 1- фундаментальна).

Мета і завдання дослідження полягають в історико-філософській реконструкції вчення Лазаря Барановича про оновлення українського суспільства. Це обумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- спеціальний аналіз творів Л.Барановича “Меч духовний “ та “Труби словес проповідних” як джерел історії української філософії;
- розгляд стану розробки теми дисертації в науковій літературі;
- визначення методології і методик, використаних в дисертації;
- встановлення соціокультурних та світоглядно-філософських підстав концепції оновлення українського суспільства Л.Барановича.
- співвідношення філософських поглядів Л.Барановича на оновлення суспільного життя України другої половини XVII ст. із західноєвропейськими вченнями;
- з'ясування смислових особливостей філософського вчення Л.Барановича про суспільне оновлення;
- визначення головних чинників оновлення українського суспільства, властивих філософії Л.Барановича;
- вивчення можливостей використання ідей Л.Барановича в річищі сучасної цивілізації та моделей суспільного консенсусу.

Вирішуючи ці завдання, дисертантка ураховує, що кардинальні зміни в українському суспільстві протягом останнього десятиріччя привернули увагу вчених до різних аспектів історико-філософського процесу, а ґрунтовна праця українських філософів, істориків і літераторів упродовж 90-х років XX ст. дозволила по-новому підійти до творчості П.Могили, К.Транквіліона-Ставровецького, С.Косова, І.Гізеля, Л.Барановича, І.Галятовського, Д.Туптала, І.Максимовича та інших мислителів XVII ст., котрі були провідниками українського бароко і доклали немало зусиль для створення філософської скарбниці України.

Здобутки насамперед цих та деяких інших мислителів репрезентують стан історії української філософії того періоду, містять основні концепції оновлення суспільства, що ураховували історію західноєвропейської і вітчизняної філософської думки. Їхні погляди на суспільство, державу, церкву, владу, особу, та людське життя у світі, утворюють своєрідне світоглядне підґрунття процесу осягання перетворень в сучасній Україні. Хоч загалом соціальні думки українських вчених XVII ст. виявилися утопічними, але вони все-таки формували теоретичний рівень філософської культури українського народу в часи “козацького бароко”.

Серед мислителів, котрі особливо цікавилися питаннями оновлення українського суспільства, виділяється постать Лазаря Барановича — випускника Києво-Могилянської колегії, а згодом її професора і ректора, Чернігово-Сіверського архієпископа, філософа, письменника і політика, провідника неформального Чернігівського науково-мистецького гурту, що утворився в

другій половині XVII ст.

Творчість Л.Барановича досліджувалася, але головним чином в історико-літературному аспекті. Свій внесок у вивчення спадщини мислителя зробили науковці XIX століття: П.Попов, В.Перетц, М.Паторжинський, М.Костомаров, В.Строев та інші. На початку XX століття І.Франко, М.Сумцов, та інші дослідники аналізували літературно-поетичну діяльність мислителя. Тільки з другої половини XX століття в українській історико-філософській літературі знову почали згадувати творчий доробок Л.Барановича. Завдяки розвідкам В.Нічик, В.Горського, В.Дмитриченка, М.Кашуби, В.Литвинова, Я.Стратій, І.Огородника, В.Шевченка та багатьох інших дослідників ми маємо змогу визначити обсяг недослідженого та перейти до конкретного аналізу різних аспектів філософії Л.Барановича, зокрема, його вчення про суспільне оновлення.

Особливе значення для нашої дисертації мають роботи В.Микитася, А.Макарова і В.Шевчука, які першими звернули увагу на утопічність суспільствознавчих поглядів Л.Барановича, хоч спеціального історико-філософського аналізу вони не проводили. Проте ці дослідники започаткували певні методологічні розробки, котрі сприяють вивченню обставин, що спонукали Л.Барановича до створення моделі ідеального суспільства, тобто утопічного проекту оновлення українського суспільства.

Потрібно також брати до уваги, що “українська утопія” XVII ст. має певні особливості, порівняно із утопіями західноєвропейських мислителів, що теж потребує відповідного історико-філософського аналізу. Причому серед творців “української утопії” праці Л.Барановича мають джерельний характер, незважаючи на те, що цей пласт творчості мислителя майже не висвітлений в історико-філософській літературі.

Ураховуючи це, дисертантка вважає, що проблема витоків “української утопії” в цілому, незважаючи на наявність окремих досліджень в історико-філософському плані, залишається нерозв’язаною. Дана дисертація, принаймні, робить крок до розв’язки, оскільки ми намагаємося вивчити філософські погляди Л.Барановича на питання оновлення українського суспільства. За бароковим орнаментом алегорій і аналогій особлива увага в його творах звертається передусім на специфіку суспільного оновлення, як динамічного процесу становлення “нової людини” або “Нового Адама”, замість української Руїни XVII ст.

Таким чином, *об’єктом дослідження* в нашій роботі являється суперечність між внеском Л.Барановича у історію філософської думки України та незначним рівнем осмислення цього внеску в сучасній історико-філософській науці.

Предметом дослідження виступає філософське вчення Л.Барановича про суспільство та оновлення українського суспільства в другій половині XVII століття.

Методологічну та методичну основу дисертації утворюють здобутки в галузі історико-філософських досліджень вчених Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, вузів

Києва, Дніпропетровська, Львова та інших міст України, напрацьовані починаючи з 60-х —70-х років ХХ століття. Зокрема, це вчення про філософську культуру (В.Горський, В.Шинкарук, В.Іванов, О.Яценко та інші); концепція історико-філософського синтезу (В.Нічик, Я.Стратій, В.Литвинов, В.Лісовий та інші); концепція національного характеру і українського менталітету (П.Гнатенко, М.Попович, та інші); вчення про екзистенціальний підхід до історії філософії (А.Бичко, І.Бичко, М.Причепій, С.Грабовський, А.Макаров, В.Окороков та інші); вчення про семантико-герменевтичний аналіз (Г.Заїченко, В.Лук'янець, В.Пронякін, Н.Хамітов та інші); персонально-хронологічний аналіз (І.Огородник, В.Огородник, М.Русин та інші); вчення про архетипи національної культури і філософії (С.Кримський, П.Кононенко, В.Шевченко та інші). Одночасно використовувались сучасні соціально-філософські підходи до історії суспільних вчень, розроблені В.Андрущенком, І.Бойченком, Л.Губернським, Г.Горак, В.Кременем, М.Михальченком, М.Мокляком, Ф.Прокоф'євим, О.Токовенком та іншими дослідниками.

Методичний аналіз здійснювався на основі використання таких загальнонаукових методів, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, діалектика тощо. Використовувалась історична компаративістика. Словом, дисертантка намагалася урахувати новітні і традиційні методологічні підходи і методики, що тепер використовуються в Україні істориками філософії.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в історичному аналізі української філософії визначено найважливіші особливості вчення Л.Барановича про перетворення українського суспільства на підставі дослідження його творів “Меч духовний” та “Труби словес проповідних”, а також інших праць мислителя.

Ця новизна аргументується у наступних положеннях:

1. На підставі аналізу наукової літератури встановлено, що філософське вчення Л.Барановича про оновлення українського суспільства практично не вивчене.

2. Творчість українських мислителів XVI-XVII ст., до яких належить і Л.Баранович, доцільно досліджувати, спираючись на методологію історико-філософського аналізу, започатковану з 60-х років ХХ ст. науковцями Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Дніпропетровського національного університету та інших установ, оскільки вона забезпечує більшу адекватність аналізу філософії цього та інших українських мислителів.

3. Під час дослідження філософських поглядів Л.Барановича про підстави виникнення нового суспільства потрібно ураховувати як досвід філософії України, так і світової філософської думки. Це створює можливості для глибшого розгляду об'єкта дослідження, сприяє точнішій реконструкції історико-філософського процесу в Україні.

4. Соціокультурна та політична специфіка становища в Україні другої половини XVII ст. обумовили таку соціально-філософську тематику творів Л.Барановича, в котрій домінують

питання суспільних перетворень, національної держави та церкви, морально-етичних принципів нового суспільства та особистості.

5. Проблема оновлення українського суспільства розроблялась Л.Барановичем з урахуванням творів античних (Платона, Аристотеля, Сенеки, Плінія та інших) і християнських філософів (Климентя Александрійського, Василя Великого, Іоана Златоустого, Григорія Назіанзіна, Аврелія Августина та інших). Використовувалися також філософські вчення західноєвропейських мислителів доби Ренесансу, Реформації і Контрреформації.

6. Твори Л.Барановича продовжують розробляти філософсько-концептуальні підходи до суспільних перетворень, закладені мислителями періоду Київської Русі та переосмислені професорами навчальних закладів України вищого типу XVI — XVII ст. Зокрема, суттєвий вплив на Л.Барановича справили ідеї Петра Могили, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Інокентія Гізеля та інших його попередників і сучасників.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що дослідження виконане самостійно. Здобувачка опрацювала та проаналізувала праці Лазаря Барановича “Меч духовний”(1666р.) та “Труби словес проповідних на дні наречені”(1674р.), написані церковно-слов'янською мовою. Дисертантка працювала у відділі рукописів і стародруків Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, у фондах Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського та Чернігівського обласного державного архіву, де зберігаються залишки втраченого архіву Чернігівського колегіуму та архівів Чернігівської консисторії. Здобувачка отримувала техніко-бібліографічні консультації стосовно праць дослідників творчості та самих творів Л.Барановича у згаданих бібліотеці, фонді та архіві.

Додатково дисертантка вивчала листи Л.Барановича, видані польською мовою книги “Лютня Аполонова” і “Камінь істини”, а також твори І.Гізеля, І.Галятовського, О.Бучинського-Яскольда, Д.Туптала (Ростовського) та інших представників чернігівського гуртка вчених XVII ст. і пов'язаних з ним осіб (С.Полоцького та інших).

Крім наукового керівника, консультативні поради здобувачка отримувала від вчених Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, а також від викладачів кафедри філософії та кафедри історії України Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка та кафедри українознавства Чернігівського обласного інституту підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників освіти.

Практичне значення одержаних результатів важливе для філософів, істориків, соціологів, політологів, релігієзнавців та інших вчених. Вони можуть слугувати для більш адекватних характеристик багатомірності процесу суспільного оновлення, що сприятиме розробці теорії гуманізації суспільного буття в сучасній Україні.

Результати дисертації можуть бути використані в процесі реформування середньої і вищої

освіти, при складанні українознавчих програм, у вихованні людини як суб'єкта, здатного перебудовувати своє життя, керуючись гуманістичними принципами. Їх можна використати у викладанні філософських і політологічних дисциплін, при аналізі історії української філософії і соціології та їхніх зв'язків із зарубіжною філософією, при вивченні історії України.

Частково матеріали досліджень використані кафедрою філософії Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка при розробці курсів: “Філософія освіти”, “Основні проблеми української філософії”, “Методологія історичного пізнання”. Результати дослідження використані особисто дисертанткою при читанні курсу філософії та курсу культурної і соціальної антропології в Чернігівському державному педагогічному університеті ім.Т.Г.Шевченка. Матеріали також використовувались як інформативне джерело при розробці тем за держзамовленням: “Філософсько-антропологічні підстави діяльності Чернігівського колегіуму” (1996-1999рр.) та “Історія філософії освіти на Лівобережній Україні (XVI — поч. XX ст.)” (2000р.).

Апробація результатів дисертації робилася у доповідях та повідомленнях авторки на науково-практичних конференціях: 1) “Перспективи та межі антропоцентризму” — філософсько-антропологічні читання присвячені до 2000-ліття Луція Аннея Сенеки (Київ, 1997); 2) “Філософська антропологія і соціокультурні процеси на Гетьманщині” — міжвідомчий філософський семінар (Чернігів, 1999); 3) “Міжнародні Бердяєвські читання” — конференція присвячена 125-річчю з дня народження Миколи Олександровича Бердяєва (Київ, 1999); 4) “Історія і філософія освіти Чернігово-Сіверщини XVII-XVIII ст.” — міжвузівський науковий семінар (Чернігів, 1999); 5) “Людина в контексті вибору” — міжвідомчий історико-філософський семінар (Чернігів, 1999); 6) IX Сковородинські читання. (Переяслав-Хмельницький, 1999); 7) “Чернігівські ієрархи XVII-XVIIIст. та їх вклад у розвиток національної культури”. Міжвідомчі наукові читання (Чернігів, 1999); 8) “Антропологічні ідеали київської філософської школи та реалії постмодерну” — філософсько-антропологічні читання (Київ, 1999); 9) “Природа, технологія, культура.” Науково-практична конференція (Київ, 2000).

Результати досліджень авторки обговорювались також на науково-методичних семінарах викладачів кафедри філософії Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (1997-1999рр.).

Структура дисертації обумовлена специфікою предмета аналізу та логікою розкриття теми дослідження, а також окресленою метою та основними завданнями дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 189 сторінок тексту, в тому числі список використаної літератури — 15 сторінок (207 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розглядається актуальність, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета, завдання, об'єкт, предмет, методична та методологічна основа дослідження, наукова новизна, особистий внесок здобувача, практична значущість, апробація та структура даного дисертаційного дослідження.

Перший розділ дисертації — “Джерела, стан та методологія дослідження проблеми” — присвячений аналізу джерельної бази, на основі якої вивчалось вирішення проблеми оновлення суспільства у філософії Л.Барановича. Також в даному розділі визначається ступінь наукової розробленості теми дисертації, та окреслюються методологічні основи авторського дослідження.

Виконаний дисертанткою історико-філософський аналіз вчення Лазаря Барановича про оновлення українського суспільства показує, що в його творах “Меч духовний”, “Труби словес проповідних” та інших, розроблялась оригінальна концепція соціального розвитку України XVII ст. Згадані праці Л.Барановича — визначного українського просвітника XVII ст., провідника неформального Чернігівського літературно-філософського осередку, що склався в другій половині XVII ст., — являються одночасно важливим джерелом і пам'яткою української філософської думки того часу. Вони представляють роздуми Л.Барановича про світ, суспільство, людину, про світоустрій і суспільні перетворення, життя людини в українському суспільстві, котре розгорталось на його очах. Оскільки твори “Меч духовний” і “Труби словес проповідних” Л.Барановича до їх появи в друкованому вигляді читалися і редагувалися такими визначними просвітниками і філософами, як І.Гізель, В.Ясинський тощо, оскільки ці твори повинні розглядатися не лише як авторські, але і як виразники і показники стану літературного і філософського мислення української інтелігенції другої половини XVII ст. в цілому.

Представляючи собою праці, що в літературному плані відносяться до стильових особливостей українського бароко, “Меч духовний” і “Труби словес проповідних”, і це помітили ще дослідники XIX ст., характерні домінуванням світського, філософсько-практичного (морально-етичного) аспекту над теолого-богослівським. Вони у формах барокового мислення і на основі використання християнської символіки аналізують суспільне життя в Україні другої половини XVII ст., виражають міркування Л.Барановича про необхідність його реформування, про способи і шляхи оновлення тощо. Поширюючись через систему церковних служб і проповідництва в Україні, такі міркування Л.Барановича мали суттєву підтримку серед українського населення, але зустрічали неприйняття й осуд за межами України. Про це свідчить факт заборони й спалення в 1690 році книг Л.Барановича та інших українських просвітників у Москві на підставі рішення Московської патріархії.

Разом з тим аналіз наукової літератури по темі дисертації показує, що творчість

Л.Барановича в цілому і його філософія, зокрема, надзвичайно мало і слабо вивчені. Більше досліджена діяльність просвітника як літератора, проповідника і політика, але майже не розглянутий його філософський доробок. Праць, що ставлять мету вивчити філософію мислителя і видатного політичного діяча Гетьманщини Л.Барановича, обмаль. Вони обмежуються публікаціями В.Євдокименка і В.Дмитриченка (кінець 50-х років ХХ ст.) та роботами окремих теперішніх істориків філософії, котрі працюють в Чернігові. Всі інші дослідження мають або довідковий характер (І.Огородник, В.Огородник, М.Русин), або насамперед історико-літературний зміст (А.Макаров, В.Шевчук та інші). Причому погляди Л.Барановича на суспільство і процес оновлення українського суспільства побіжно розглянуті на сьогодні лише в історико-філософських публікаціях В.Шевченка.

Все це, на думку дисертантки, утворює суперечність між тим, яке місце займало вчення Л.Барановича про оновлення українського суспільства, викладене в його творах “Меч духовний”, “Труби словес проповідних” та інших (“Лютня Аполонова”, “Камінь істини”, “Нова міра старої віри” і т.д.), в суспільному житті України другої половини ХVII ст. та історико-філософським розумінням його соціально-філософського та філософсько-історичного вчення в системі культурно-освітнього процесу на Україні в цілому. Вирішення (бодай наближення до вирішення) цієї суперечності являється метою даної дисертації, та її основним предметом.

Таке вирішення передбачає використання відповідної методології і застосування необхідних для цього методик дослідження. Методологічною основою вивчення питань оновлення українського суспільства дисертантці слугують концептуальні підходи до історії української культури і філософії, які розроблялися, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., в роботах таких вчених, як Бичко І., Бичко А., Горський В., Гнатенко П., Кашуба М., Кримський С., Литвинов В., Лісовий В., Заїченко Г., Стратій Я., Попович М., Русин М., Табачковський В., Нічик В., Огородник І., Шинкарук В., Шевченко В. та інші. Методологія соціально-філософського аналізу суспільства і суспільних перетворень спирається в дисертації на праці Андрущенко В., Бойченка І., Кременя В., Мокляка М., Прокоф'єва Ф., Токовенка О. та інших сучасних теоретиків суспільних процесів.

Конкретно-дослідницькі питання вирішуються в дисертації на основі загальнонаукових методик: предметно-хронологічного (“історичного”) підходу, структурно-функціонального аналізу, дедукції, індукції, системності та інших. Важливу роль дисертантка відводить компаративістиці.

Другий розділ дисертації — “Філософське обґрунтування Лазарем Барановичем вчення про необхідність оновлення українського суспільства” — присвячений характеристиці історико-філософських підстав вчення Л.Барановича про нове суспільство. Слід сказати, що проблеми суспільства завжди були ключовими в наукових та громадсько-політичних дискусіях. Вони

цікавили українських мислителів у минулі періоди та належать до актуальних і головних тем сучасних досліджень історії української філософії та політичної думки. Тому в даному розділі було проаналізовано спільні та відмінні риси в поглядах на життя та розвиток суспільства у Л.Барановича та його попередників: Платона, Аристотеля, Н.Макиавеллі, Е.Роттердамського, Т.Мора, Т.Гоббса, Д.Локка, П.Могили, К. Транквіліона-Ставровецького та інших західноєвропейських та вітчизняних мислителів. Дисертантка на основі аналізу творів Л.Барановича “Меч духовний” та “Труби словес проповідних” вказує ідейну схожість поглядів на суспільство чернігівського мислителя з поглядами класиків світової філософії. При цьому аргументовано доводиться, що у Києво-Могилянському колегіумі, де навчався та згодом працював Л.Баранович, давалась досить ґрунтовна філософська освіта, яка в майбутньому сприяла його філософським спробам осмислення буття українського суспільства. Авторкою на основі розгляду джерел показано, що історія філософських ідей екзистенціально-гуманістичного оновлення суспільства та держави, які розроблялися далі Л.Барановичем, сягає в Україні часів Київської Русі. Акцентується також увага на використанні ним творів “отців церкви”: Василя Великого, Іоанна Златоустого, Аврелія Августина, Григорія Богослова тощо, в яких Л.Баранович також знаходив погляди співзвучні його суспільним ідеям, адаптував патристику до умов української дійсності середини XVII ст. Тому концепція суспільного оновлення Л.Барановича спирається на глибокі пласти історії української та зарубіжної соціально-філософської думки.

Авторка доводить і той факт, що суспільно-політичні події життя Європи другої половини XVII ст., на тлі яких відбувався історико-філософський процес, та певні закономірності тогочасного українського суспільного буття сприяли підвищенню інтересу мислителів України до проблем держави і суспільства. В дослідженні обґрунтовується, що в другій половині XVII ст. українська еліта чітко заявила про себе як носія окремої “руської” ідентичності і цим виразно відмежувала себе від поляків. Замість “поляків” руського походження на історичній арені з’явилися українці. Тому у творах Л.Барановича “Меч духовний”, “Труби словес проповідних” та інших, розмежовуються українське та польське суспільство із його владою та католицькою церквою. Відмінності Л.Баранович проводив також між “малоросіянами” та “москвою”.

Прагнучи піднести самосвідомість українського народу, Л.Баранович звеличував віру в давніх українських героїв і святих. Тому в “Трубах словес проповідних” та “Мечі духовному” прославляються князь Володимир, князі Борис і Гліб, Антоній Печерський, діячі киеворуської доби. Філософське обґрунтування необхідності оновлення українського суспільства другої половини XVII ст. Л.Баранович та очолювані ним представники чернігівського літературно-філософського кола пов’язують із необхідністю продовжити традиції Київської Русі, котра мала такі атрибути держави, як територію, власний уряд, законодавство, військо, закони тощо.

Війна під проводом Богдана Хмельницького, зазначається в дисертації, внесла багато

коректив у життя українського народу. Правлячою верствою, що витіснила панування польської шляхти, стало козацтво. Його виборна верхівка — гетьман, полковники, старшина — набули громадянську і військову владу. Якщо говорити про селян, то заведене в Малоросії поляками кріпацтво було ліквідоване, що відкривало для селян реальні перспективи вільного життя.

Але особливість української державності Гетьманщини або Малоросії від середини XVII ст. полягала у підпорядкуванні всіх суспільних станів завданням війни проти іноземних окупантів, яка точилась на той час в Україні, особливо на Правобережжі. Адміністративно-територіальними одиницями стали полки і сотні. Сотники і військові зосередили на місцях в своїх руках не тільки військову, а й адміністративну владу. Осередки православної церкви в цей час теж мали значний вплив на політичне життя України. Тому Л.Баранович, якому Константинопольський патріарх довірив бути архієпископом “всія Русі”, у своїх творах “Меч духовний” та “Труби словес проповідних” православної церкві відводить роль засобу майбутнього оновлення українського суспільства.

Дисертантка доводить, що в Україні другої половини XVII ст. виникли нові соціально-екзистенційні умови: формується нова суспільна ієрархія, утворився клас землевласників, що складався з української старшини, а селянство, яке масово показалося, неохоче сприймало нові реалії. Л.Баранович бачив брак відповідної державно-організаційної ідеології в Україні, де боротьба за національне існування і тогочасна геополітична ситуація довкола неї, заважали мирному суспільному реформуванню. Складні соціально-політичні процеси, війни, роздрібленість суспільства і територій, привели Україну другої половини XVII ст. до стану, який у вітчизняній історії іменується Руїною. Але, незважаючи на всі прикрі обставини, українські інтелектуали, а серед них і Л.Баранович, напрацювали в цей період досить глибокі філософські матеріали, якими ми можемо пишатися і, що не менш важливо, повинні користуватися.

Дисертантка підкреслює, що розгляд проблем суспільного оновлення реалізувався Л.Барановичем в річищі релігійної філософії. Майбутнє (або минуле), проте не існуюче тепер, суспільство бачилося християнами в образі раю, де правив легендарний творець світу Бог. Правив, ясна річ, уявно, бо самого Бога, з погляду християнства, не можна знати. Відповідно в релігійній філософії склалося розуміння суспільної структури, уявлення про потойбічне життя в раю. Тобто це був масштабний соціальний нарис суспільства, що в науковій літературі розглядається як пам’ятка європейського утопічного державотворчого мислення. Дана тенденція здобула своє яскраве продовження у творах Д.Мільтона, Д.Свіфта, Т.Мора та інших мислителів, котрі в своїй уяві також будували райські місця.

Виходячи з вимог християнської філософії, Л.Баранович розробляє власну ідею земного раю на українській землі, де повинен, на його думку, правити син Божий Ісус Христос. При цьому він наполягає на необхідності масового “воскресіння із мертвих” всіх людей в Україні. Хоча ідеї

Л.Барановича практично не були використані, але його концепція утвердження нового суспільства яскраво свідчить про гаряче бажання мислителя поліпшити суспільне життя на землях своєї Вітчизни.

Філософськи осмислюючи перспективи українського суспільства, Л.Баранович одночасно рухається в широкому контексті європейської філософської думки. Він ураховує філософію греків, римлян, євреїв, італійців, англійців, голландців, мислителів інших держав, які мовлять про переустрій суспільного життя. Але в цілому, підкреслюється в дисертації, його погляди звернені до самобутнього укладу українського народного життя, яке повинно було проходити, за його задумом, під моральним впливом православної церкви та продовжувати традиції Київської Русі.

Дисертантка обґрунтовує, що загалом Л.Баранович визнавав два основні організаційні та раціонально-упорядковуючі суспільні начала: державу і православну церкву. Оскільки в Україні другої половини XVII ст. були початки національної держави (Малоросія або Гетьманщина), а землі поза Малоросією входили до складу інших держав, то загальнонаціональною формою упорядкування життя просвітник вважав православну церкву, яку він розглядав як “Духовну Україну”. Державу ж Л.Баранович розглядав як особливу форму власності, котра проявлялася у “володінні” (царем, гетьманом тощо) певним народом чи народами разом з їхніми предметно-речовими багатствами. З цього він робив висновки, що церковні діячі, як громадяни, повинні визнавати державну владу. Але як “учителі народу”, котрі задають народу зразки моральності, священники вищі, ніж представники державної влади. Духовенство “чистить душі” людей, в тому числі і царів, котрі розпоряджаються “тілами” людей.

Особлива увага Л.Барановича, говорить в дисертації, була прикута до питань перспектив Малоросії та всієї України. Спостерігаючи політику майже десятка гетьманів, Л.Баранович скептично ставився до їхньої діяльності. Він відзначав непостійність, непослідовність, некомпетентність, дії “на авось” політичних керівників Малоросії. Тому мислитель намагався створити загальну версію оновлення українського суспільства на основі просвітництва і морального удосконалення. Результатом його праці в цьому напрямку стала утопічна концепція оновлення малоросійського (всього українського) суспільства завдяки освіті і моральному зростанню в напрямку свободи. Зразки такого “переобразування”, на думку Л.Барановича, створив своїм життям і вченням Христос.

У третьому розділі — “Основні чинники утвердження нового суспільства в контексті філософії Л.Барановича” — робиться історико-філософський аналіз ідеї мислителя стосовно національної держави, його концепції обміну талантами як основи суспільства, а також тих чинників (факторів), що викликають суспільні зміни.

Дисертантка показує, що розглядаючи питання утвердження нового суспільства в Україні,

Л.Баранович суспільство розглядав як систему людських зв'язків, побудовану на обміні здібностями і талантами. Керуючись таким соціально-філософським розумінням, він обґрунтовував ідеї національної державності, суспільно-політичної та духовної злагоди, гуманістичної моралі, заснованої на принципах рівності всіх людей від природи і перед Богом, яких останній, гадалося, хоч і наділив усіх різними талантами, але кожного особисто. Домагаючись втілення даних ідей в суспільстві, Л.Баранович виступав проти римо-католицької церковної зверхності і експансії чужих держав та проти будь-якого поневолення українського народу. Тому його концепція нового суспільства насичена глибоким реформаційним та гуманістичним змістом.

Даний розділ дисертації звертає увагу на складність ситуації, яка була в Україні другої половини XVII ст. Якщо гетьманська влада поступалася тиску з боку Московського царства, то православ'я світоглядно й організаційно тоді більш послідовно виражало інтереси широких мас населення Малоросії та всієї України. Козацька влада, як показують роботи Л.Барановича, в цілому не відзначалась сталістю, вона хиталася між трьома зовнішньополітичними тенденціями: об'єднання із Московією; союз із Польщею; спілка з Туреччиною. В цих умовах нераціонально було ставити питання про підпорядкування церковної влади світській. Тому Л.Баранович свою концепцію оновлення українського суспільства пов'язує з “Новою Церквою”, суть якої викладена ним у творах “Меч духовний” та “Труби словес проповідних”.

Враховуючи це можна стверджувати, що існує досить підстав, щоб розвіяти сумніви наявності в філософії Л.Барановича обґрунтування ідеї української національної державності. Незважаючи на теологічну форму, його філософія йшла до раціонального пояснення української дійсності, спираючись на європейську філософську спадщину і сучасну йому наукову думку. Мислитель у своїх творах з повагою ставився до людини, високо цінував її мудрість та таланти. Тому, розглядаючи українську державність як чинник суспільного оновлення, він вважав, що базу цього оновлення має утворювати не тільки влада, а передусім співпраця людей, сперта на обмін талантами. Перевагу у цій справі Л.Баранович надавав не подвижницьким діянням ченців, відокремлених від світу монастирськими стінами самітників, а людям, котрі “друг друга тяготи носят”, тобто живуть різнобічним життям суспільства на основі “компенсації нездібностей”. Ця компенсація, тобто взаємне доповнення здібностями, має творчий зміст, а тому оновлює суспільство.

Суттєвим чинником суспільних змін Л.Баранович вважав мораль. Схиляючись до світської інтерпретації моралі, Л.Баранович все-таки вважав, що стрижнем етичних підвалин нового українського суспільства має бути православно-християнська мораль, котра виробила універсальний етичний ідеал-образ Христа як “Нового Адама”. Орієнтуючись на цей ідеал, гадав мислитель, кожна людина здатна оновитися морально, стати освіченою, дійти до істинного

щастя. Моральне оновлення кожного співпадає із утворенням нового суспільства.

Щастя в новому суспільстві Л.Барановича залежить від того, як кожний із його членів дотримуватиметься етичних норм, поважатиме права і потреби інших людей. Умовою досягнення згоди в суспільстві є додержання кожною особою доброчинства та доброзичливості, які ґрунтуються на пізнанні себе, своїх здібностей, а також на самообмеженні для блага суспільства та заради його оновлення. Коли кожен йтиме шляхом “Нового Адама”, тоді, вважає Л.Баранович, утвориться в Україні й нове суспільство.

У загальних висновках дисертації сформульовані підсумки дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи.

Проведений науковий пошук дозволив дисертантці визначити головне в концепції Л.Барановича, спрямованій на пояснення підстав і суті оновлення українського суспільства, та провідні чинники, що спонукали мислителя вдатися до таких роздумів. Філософське обґрунтування Л.Барановичем суспільних перетворень досить своєрідне, відповідає специфіці філософствування періоду українського бароко. Сутність оновлення українського суспільства розглядалася ним через призму державності. Чинниками оновлення українського суспільства в його розумінні були, насамперед, обмін талантами та моральне перетворення суспільства, спрямовані на покращення людського буття. Визначення перспектив суспільного життя зводилось до вільного існування, як запоруки стабільності національного буття. Заодно авторкою окреслюються перспективи подальшого дослідження, проблем, порушених в дисертаційній роботі.

Публікації.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1.Чорна Л.С. Проблема терпіння в антропології Л.Барановича. // Філософсько-антропологічні читання`97 — К.: Стилос, 2000. — С. 197-203;

2.Чорна Л.С. Проблема оновлення суспільства у філософії Л.Барановича. // PHILOSOPHIA PRIMA: метафізичні питання: Щорічник. Випуск 1. — К.: Вид. “Кайрос”, 1998. — С. 101-109;

3.Чорна Л.С. Проблема свободи і вибору в українській філософії XVII-XVIII ст. // Демократичний вибір як філософська і соціально-політична проблема. Збірник наукових праць. — Чернігів, 1999. — С. 36-43;

4.Чорна Л.С. Ідеал держави у філософії Лазаря Барановича. // Філософсько-антропологічні читання`99. — К.: Стилос, 2000. — С. 237-242;

5.Чорна Л.С. Образ суспільства у філософії Лазаря Барановича. // Сіверянський літопис. — Чернігів, 2000. — №3. — С.123-128;

6.Чорна Л.С. Утопія Лазаря Барановича в контексті історії філософської думки. //

Сіверянський літопис. — Чернігів, 2000. — № 4 – С.168-174;

7.Чорна Л.С. Вчення про природу людини Л.Барановича. // Філософія. Антропологія. Екологія. — Альманах. Вип.1. — К.: Стилос, 2000. — С.242-245.

Анотації:

Чорна Л.С. Проблема оновлення українського суспільства у філософії Л.Барановича.
— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 — історія філософії. Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2001.

Дисертація присвячена питанням оновлення українського суспільства у філософії видатного українського мислителя XVII ст. Л.Барановича. На підставі аналізу джерельної та історіографічної бази, суспільно-політичних, екзистенціально-гуманістичних та ідейно-теоретичних умов окресленого періоду, обґрунтовується наявність в українській філософській думці ідей, спрямованих на оновлення суспільства, котрі зберігають актуальність при вирішенні сучасних проблем в державі, суспільстві, вихованні, освіті тощо. Вперше в історико-філософській науці дається комплексний аналіз поглядів Л.Барановича на оновлення українського суспільства. Дисертантка відзначає основні чинники вчення чернігівського просвітника, вказує, що його соціально-філософська концепція має утопічний характер.

Ключові слова: суспільство, оновлене суспільство, держава, екзистенціальність, гуманізм, мораль, людина, духовність, ідеал, творчість, українське бароко.

Чорна Л.С. Проблема обновления украинского общества в философии Л.Барановича.
— Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05. — история философии. Черниговский государственный педагогический университет имени Т.Г.Шевченко. Чернигов, 2001.

Диссертация посвящена исследованию проблемы обновления украинского общества в философии известного украинского мыслителя XVII в. Л.Барановича. Путем анализа источников, историографической базы и общественно-политических условий указанного периода обосновывается, что в украинской философской мысли XVII в. Л.Баранович анализировал процесс обновления украинского общества.

Диссертационная работа выполнена на основе произведений Л.Барановича “Меч духовный”, “Трубы словес проповедных” и других. Базируясь на результатах изучения источников и научно-философской литературы, автор обосновывает, что социально-философские

воззрения Л.Барановича почти не изучены. Большинство исследований посвящено литературной, проповеднической и церковно-политической деятельности просветителя. Автор пробует решить противоречие между тем, какое место занимало философское учение Л.Барановича об обновлении украинского общества, изложенное в его произведениях, в социально-политических процессах Украины второй половины XVII ст., и тем, как оно изучено в современной историко-философской литературе.

Подчеркивается историко-философская и социально-практическая значимость учения Л.Барановича об обществе, впервые раскрывается его историко-философская база, связь с долговременной европейской социально-философской традицией, представленной трудами Платона, Аристотеля, Н.Макиавелли, Э.Роттердамского, Т.Мора, Т.Гоббса, Д.Локка и т.д., а также с украинскими мыслителями: П.Могилой, К.Транквилионом-Ставровецким, И.Гаятовским, И.Гизелем и другими. Рассматривается связь учения Л.Барановича об общественном преобразовании с трудами представителей патристики: Василия Великого, Иоанна Златоустого, Аврелия Августина, Григория Богослова и др.

Раскрывается своеобразие реформационных процессов в Украине XVII века, которое состояло в ориентации на реконструкцию общественно-политического строя, продолжающего социальные традиции Киевской Руси, в то время как на Западе реформационный процесс ориентировался на идеализированное первоначальное христианство. Это позволяло Л.Барановичу предполагать вероятное восстановление на землях Украины самостоятельного государства. Автор диссертации исходит из того, что решение вопросов обновления общества Л.Баранович осуществляет в русле религиозной (православно-христианской) философии.

Доказывается, что общество в понимании Л.Барановича — это система человеческих связей, построенная на обмене талантами. Руководствуясь таким социально-философским пониманием общества, он обосновывал идеи национальной государственности, общественно-политического и духовного согласия в Украине, основанных на принципах равенства людей от природы и перед Богом. Сущность обновления украинского общества понималась черниговским просветителем через призму государственности, где государство имеет несколько значений: “царства небесного”, “царства сатаны” и “земного царства”. Общеукраинское государство истолковывается им как “Новая Церковь”, под которой Л.Баранович мыслит морально-политическое единство украинского народа, разделенного между светскими государствами — Польшей, Московским царством и отчасти Турцией. Образование в Украине “Новой Церкви” представлялось как альтернатива общественному кризису второй половины XVII в. Рассматривая украинскую государственность как предпосылку общественного обновления, мыслитель считал, что базой этого процесса должно быть сотрудничество людей, основанное на обмене талантами.

Существенным фактором общественных изменений Л.Баранович видел мораль, а стержнем

нового общества понималась православно-христианская этика, которая, как он представлял, имеет универсальный этический идеал — образ Христа как “Нового Адама”. Диссертация, таким образом, впервые анализирует социально-философские основания украинской утопии XVII в. на материалах философского наследия Л.Барановича.

Ключевые слова: общество, обновленное общество, государство, экзистенциальность, гуманизм, мораль человека, духовность, человеческий идеал, творчество, украинское барокко.

Chorna L.S.: The problem of the Ukrainian society’s renewab in I.Baranovich’s philosophy.
— Manuscript

Thesis for a candidate’s scientific degree in philosophy according to the speciality 09.00 .05 — The History of Philosophy. Chernigiv State Pedagogical University named after T.Shevchenko, 2001.

Thesis is dedicated to the investigation of the Ukrainian society’s renewal in the philosophical works of the outstanding Ukrainian thinker of the 17 th. Century L.Baranovich. On the basis of analysis of sources and historical base, social, political, existentialist, humanistic, ideological and theoretical conditions of the outlined period, one can say about the presence of ideas in the Ukrainian philosophy thought, which are directed to the renewal of society and are preserved their actuality (urgency) at the solution of up-to-date problems in the state, society, upbringing, education, etc. It is given complex analysis of L.Baranovich’s ideas about the problem of the Ukrainian society’s renewal for the first time in the historical-philosophical science.

Candidate for a degree marks the main components of Chernigiv enlightener’s ideas about the strengthening of a new society and indicates that given conception has the completed structure, but some of its components have an Utopian character.

Thesis for a master’s degree is done on the basis of L.Baranovich’s works, such as “Mech dukhovny”, “Truby sloves propovidnyh” as well as manu author’s works and his correspondence.

Key words: society, renewed society, state, existence, humanism, man’s morality, spirituality, people’s ideal, works, the Ukrainian baroque.